

ДЕЛА ЛИКОВНИХ УМЕТНОСТИ У ИСТОРИЈСКИМ МУЗЕЈИМА

УВОД

Пратећи историју развоја ликовних уметности од најстаријих времена, од првих познатих дела до данашњих дана, запажамо да су уметничка дела у највећем броју, па чак и дела читавих епоха, настајала са одређеном намером, тачније речено — са унапред одређеном наменом. Без обзира на то да ли је било у питању сликање личности, уметничка реализација историјских догађаја и догађаја уопште, обрада предела, изгледа градова — најзад, уметничка интерпретација ма које теме, чињеница је да је у томе често била присутна и жеља да се преко уметничког дела остави нека врста сведочанства које ће се сачувати за следеће генерације. Жеља да се нешто одређено прикаже, објасни, глорификује, критикује, или да се помоћу ликовних остварења изнесу личне емоције, схватања, ставови, убеђења аутора, што је нарочито карактеристично за савремену уметност, истовремена је и са жељом да се све то прикаже јавности.

Ако знамо да је пећински човек на своме ступњу поимања света и појава у њему замишљао да ликовним делима решава своје егзистенцијалне проблеме — исхрану, односно опстанак; ако знамо да је човек класичних цивилизација кроз своја висококвалитетна уметничка остварења износио и своја схватања философије, религије, служећи се њима истовремено и у култне сврхе, даље — да је износио своја схватања о појединим личностима, догађајима значајним за културну и политичку историју, закључујемо, не без разлога, да је велики број уметничких дела настајао са одређеном наменом, са унапред одређеном функцијом, а да је, с обзиром на често изузетно обдарене ауторе, поседовао и изузетно високе уметничке квалитете. Таква уметничка дела, приступачна јавности или њој управо и намењена, у храмовима, на трговима, по јавним палатама, купатилима, вежбалиштима и на многим другим местима, вршила су своју функцију.¹ Истовремено, она су оцењивана од савременика, али и од каснијих генерација до којих су доспела.

Уметничка дела средњег века су у том смислу још ригорознија. Поред често изванредне уметничке вредности, величанствене катедрале средње Европе, као и манастири наших крајева са својим ансамблима архитектонске пластике, читавим системима зидних декорација, сликарством ретабла, иконостаса, витража, били су библије за неписмене (*bibliae pauperum*). Настале са сасвим јасним и одређеним намерама, ради спровођења одређене идеологије, оне су извршавале свој задатак међу људима: да испричају, објасне, науче и заплаше, да врше утицај на све друштвене слојеве без обзира на ниво образовања. Поред тога, преко њих је сачуван низ драгоцених података како о личностима — кроз вотивне композиције са ликовима ктитора,² тако и о начину жив-

¹ Dr. Z. Stransky, *Музеологија*, 8, 1970, стр. 65.

² Владарским односно ктиторским портретима посвећена је посебна студија: С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, 1934.

љења средњовековног човека — преко великих и често веома опширних композиција.

Пратећи и даље хронолошким редоследом смењивање стилских оријентација ликовних уметности преко ренесансе, барока и класицизма, можемо констатовати да се ликовне уметности користе веома често у сасвим одређене сврхе, чак далеко више него што то у први мах изгледа. Додуше, оне се користе у исте сврхе као што је то било и у ранијим периодима, само што се намене усклађују према потребама савременог човека и друштва. Рекли бисмо да израда и коришћење ликовних дела има своју развојну линију, која одговара развојној линији човека, његовог ума, његових потреба, стремљења, хтења.

Тако уметност добија у каснијим периодима — романтизму и реализму — нове квалитете, адекватне новом начину мишљења. И док је у романтизму нагласак на евоцирању догађаја из националне прошлости, као типичан производ грађанског друштва у периоду реализма, са појавом нових друштвених снага, уметност је обојена новим садржајима — социјалним проблемима, социјалним мотивима и критиком постојећег друштвеног уређења.³

Са даљим развојем, ликовне уметности добијају нове садржаје. Модеран уметник, обузет све више својим личним погледима на свет и догађајима око себе, ствара коначно своју визију света. Одвајајући се од објективне стварности, он преко својих дела упућује поруке својих схватања.

Указујући у овом веома кратком приказу опште развојне линије ликовних уметности на неке од особина ликовних дела — на постојање одређене намене, односно функције коју дело врши, на поруку коју у себи носи, намеће нам се једна мисао, један логичан закључак — да су уметничка дела увек и у свакој епоси, без обзира на низ других особина, била предвиђена за приказивање широј или ужој јавности, већем или мањем броју људи, и да су у великом броју настала са намером да извесна места, догађаје или личности, схватања или ставове, сачувају од заборавља.

Уколико је дело настало као нарудбина, намена је потпуно одређена; уколико је сам уметник пожелео, покренут својим емоцијама, да неки од тих садржаја обради ликовним језиком, намена је такође јасна.

Из свега овога произлази да су уметничка дела, поред својих ликовних вредности, ликовних тражења па и експериментисања, обједињавала у себи и друге особине, које нису морале да утичу на ликовни ниво у негативном смислу, које нису умањиле њихове ликовне вредности, већ су, напротив, давале ликовним делима знатно већи значај у ширем смислу речи својим општељудским и значајним садржајима.

Пратећи ремек-дела кроз све епохе, преко свих сликарских врста и техника коришћених у ликовним уметностима, која су настала са намером да се прикажу јавности, остајемо задивљени могућностима појединих великих мајстора кичице, пера и длета. Сав свој таленат и емоције они су повезали са изванредним познавањем свога заната

³ Пример: Гистав Курбе (Gustave Courbet), 1819—1877, *Туџачи камена*, Дрезден, Уметничка галерија.

и на тај начин обликовали сва она дела која и данас, као и у време свог настанка, одушевљавају посматраче. Истовремено, догађаји из давнина се на тај начин приближавају савременом човеку.

*

Излажући укратко и уопштено своја схватања о одређеним особинама ликовних дела, тачније, о намени и кроз то одређеној функцији коју су она вршила и даље врше, и не улазећи на овом месту у проблематику ликовних вредности нити у проблематику постизања равнотеже садржинских, естетичких и ликовних вредности, намеће нам се веома важан закључак — да музеји нису прве институције које су излагале јавности ликовна дела и да историјски музеји нису такође прве институције које су ликовна дела користиле да би извесне догађаје и њихова тумачења визуелно приближиле и објасниле посматрачу. Сва божанства класичног доба, сва уметност средњовековне цивилизације, све хиљаде и хиљаде квадратних метара исликаних зидних површина, сва она небројена платна и мозаици који красе сале за јавне скупове, били су приступачни људима, често свим друштвеним слојевима, и људи су могли да их доживљавају двојачко: као уметничка дела и као одређену поруку, коначно и као одређена казивања о прошлости или садашњости; људи су могли да доносе своје судове о њима. Данас, музеји се обраћају публици сличним језиком, језиком модифицираним за музејске потребе.

ЛИКОВНА ДЕЛА У МУЗЕЈИМА

I

Као карактеристичну појаву у свим периодима, различитим и временски удаљеним, региструјемо постојање појединаца — љубитеља и познавалаца ликовних уметности, који су прикупљали или наручивали ликовна дела.⁴ Формирајући на тај начин своје сопствене збирке онога што је у уметности често било највредније и најбоље, они су полазили у своме одбиру првенствено од ликовне вредности дела. Мецене су често биле и иницијатори настанка многобројних дела врских мајстора, но круг је почео на тај начин у извесној мери и да се затвара. Приватне збирке, декорације раскошних вила и палата, породичних гробница и капела, биле су збирке и уметнички ансамбли „затвореног типа“ — дакле, приступачни само релативно уском кругу посматрача.

Са каснијим друштвеним преображајем, отварањем тако насталих збирки публици, њиховим прерастањем у музеје — да као примере наведемо само две најдрагоценије збирке света као што су Лувр и Ермитаж, поред читавог низа мањих и већих замкова са богатим колекцијама најразноврснијег музејског материјала — све то благо, сва та културна баштина добија свој пуни значај када је постала приступачна свим заинтересованим људима.

⁴ А. Бауер, *Музејске збирке*, Музеологија, 1, 1953, стр. 36 и 39.

Од тренутка када су створени први музеји па до данас учињен је огроман напредак, нарочито у случајевима ранијих приватних колекција прераслих у музеје, чији се начин презентације није много или није уопште разликовао од презентације у ранијој приватној збирци.

Организовањем комплексних и специјализованих музеја, стручном и научном обрадом њихових концепција, развојем музеологије, која у великој мери користи достигнућа свих грана технике, технологије, у новије време и електронике, музеји су постали значајне културно-образовне институције, које од ранијих такозваних „статичких“ установа постају веома динамичне. Развијајући најразноврсније делатности, а нарочито у области образовања, они добијају изузетан значај. Савремени музеји, за разлику од првобитних, сличних збиркама појединих врста материјала, често формираним према личним афинитетима кустоса, добили су значајну мисију: да научним и стручним одабирањем и коришћењем музејског материјала прикажу али и објасне одређене појаве. У том смислу историјски музеји модерних и савремених концепција имају посебан значај, јер у своме покушају да свестрано обраде и објасне развој једнога града (градски музеји), региона (завичајни музеји) или државе (централни музеји), приказују историјат привредних, политичких и културних кретања. Понекад је тема ограничена на историјско раздобље које је од посебног интереса за један народ (ранији Музеј првог српског устанка у Београду; Музеј АВНОЈ-а у Јајцу; Музеј Устанка 1941. у Титовом Ужицу — примера ради).

Да би се постигло што јасније тумачење појединих појава, што јаснији приказ догађаја, што боље упознао живот и рад неке значајне личности из политичке или културне историје, музеји се користе најразличитијим материјалима, између осталог и ликовним делима.⁵

С обзиром на радозналост уметника и њихову ангажованост схваћену у најширем значењу овога појма (о чему је било речи у уводном делу), који кроз своја стварања прате актуелна збивања, остајали су нам драгоцени подаци, драгоцени документи у ликовним уметностима. Сетимо се Леонарда да Винчија (Leonardo da Vinci, 1452—1519) и његових цртежа из области технике, Париске комуне и Курбеа, Франциска Гоје (Goya Y Lucientes, 1746—1828) и његове слике „Трећи мај 1808“, многобројних ратних сликара током првог светског рата (сл. 1), стварања на тему народнослободилачког рата, обраде космичких тема, да наведемо само неколико из непрегледног низа примера из историје уметности.

Коришћење ликовних дела као музејских експоната различито је за посебне врсте музеја. Основна подела на музеје уметничког типа и музеје историјског, односно културноисторијског типа, била би одлучујућа детерминанта за одређивање критеријума при избору ликовних дела.

У проблематику концепције и критеријума при избору експоната из ликовне области за музеје уметничког типа не бисмо улазили, јер би разматрање тога проблема захтевало посебну студију, а у овом случају би нас удаљило од предмета нашег интересовања — проблематике коришћења експоната из ликовних области у историјским музејима.

⁵ Dr. Z. Stransky, исто, стр. 63—65.

Већ позната и у музејској науци прихваћена савремена концепција историјских музеја, која историју развоја народа или појединих крајева (региона, града) третира комплексно, свеобухватно, полазећи од дијалектичког принципа свеопште повезаности и међусобне условљености привредних, друштвено-политичких и културних кретања, изискује и одређен начин музеолошке презентације.⁶ У разради оваквих садржаја и њиховом музеолошком обликовању, експонати из области ликовних уметности добијају специфичан значај и користе се на посебне начине.

Приликом избора ликовних дела за експонате музеолошке реализације одређене теме, одељка сталне поставке музеја, па и целокупне поставке музеја историјског типа, користе се одређени критеријуми. Неопходне су одређене компоненте, да би ликовно дело што боље одговорило својој намени у музеју и у потпуности извршило своју функцију. Тешко би било одредити приоритетни редослед тих особина, стога их треба схватити као особине готово једнаких вредности — као одређене квалитете, јер би недостатак ма које од њих пореметио равнотежу, која је неопходна да би експонат у потпуности одговорио потребама савременог историјског музеја.

Издвојили бисмо ипак две особине: ликовну вредност дела и документарну вредност, које утичу на подобност експоната у смислу његове категоризације у историјским експозицијама.

Који то захтеви треба да буду испуњени да би дело задовољило својим ликовним квалитетима, оставићемо по страни, полазећи од чињенице да се стручњаци у процењивању ликовних вредности експоната користе уобичајеним мерилима која се користе у историји уметности и ликовној критици. Постојање ликовне вредности дела је, међутим, неопходно, јер се некритичким избором експоната из ликовне области, често због жеље да се публици визуелно, односно најједноставнијим путем прикажу одређени садржаји, постиже супротан ефекат, са далеко озбиљнијим негативним последицама него што то у први мах изгледа. Резултат је тај, да се историјски музеји често наводе као примери лошег укуса и недовољног познавања уметности и да због тога постају сабиралишта читавог низа слабо сликаних портрета, сцена битака и свих других тема о којима је раније било речи.

Свакако да су естетичка и ликовна мерила за потребе историјских музеја нешто мање ригорозна, с обзиром на специфичну функцију ликовног дела. У уметничким музејима, ликовно дело је репрезентант своје врсте, епохе, аутора, па и уметности народа или чак и светске уметности, док у историјским музејима оно уз поседовање нужних ликовних квалитета врши функцију визуелног дочаравања одређене теме — одређеног садржаја, те самим тим и није неопходан избор дела највишег домета из стваралаштва одређеног аутора. Уколико се догоди да је у избору могуће постићи врхунски ликовни квалитет, дело самим тим представља и изузетно значајан експонат.⁷

⁶ А. И. Михајловскаја, *Музејнаја експозиција*, Москва, 1964: „... музејска експозиција је стваралачка и научна прерада теме која се приказује...” (слободан превод).

⁷ А. Бауер, *Музеологија*, 6, 1967, стр. 12. Мишљење да ликовно дело има само илустративну функцију не може се прихватити. Често ликовно дело поседује квалитете прворазредног документа, као што се то види из текста.

Документарност ликовног дела у историјском музеју подразумева пре свега уметничку реализацију одређеног садржаја према стварно постојећим чињеницама, према стварно постојећим узорима. Овако настала дела, под претпоставком да истовремено поседују и ликовне квалитете, као што је већ речено, представљају најдрагоценије експонате из области ликовних уметности.⁸ У том смислу она се стављају у ред експоната прве категорије.

Утврђивање документарне вредности ликовних дела прилично је компликован посао и захтева читав низ истраживања.

Архивски материјали нам пружају драгоцену помоћ при процењивању документарне вредности појединих ликовних дела. Они често садрже податке на основу којих сазнајемо, пре свега, да ли је дело настало „према природи“, како се то у таквим случајевима наводи у архивалијама. Свакако смо свесни тога да и у случајевима када је реч о раду „према природи“ има извесних одступања, што зависи од аутора и његове способности да уочи карактеристичне особине и уметнички их реализује и транспонује. Ипак, овај податак је драгоцен, јер сазнајемо да се аутор користио моделом, односно природом и да се трудио да својим ликовним језиком што верније прикаже предмет свога интересовања.

Сигнатура на самом делу да је „рађено према природи“ има исту, па и већу вредност, јер је њом аутор свакако желео да нагласи да је дело настало према природи и да се изузетно трудио да што верније представи обрађени мотив. Ово је нарочито чест случај у уметничкој обради изгледа градова (ведуте), пограничних предела и портрета из XIX века.

Литература, првенствено изворна, такође даје податке ове врсте; међутим, приликом коришћења ових података треба бити обазрив, јер се прилично често догађа да је реч о субјективним импресијама аутора књиге, које не морају увек бити тачне. Уз одређену проверу, колико је то могуће, подаци о документарној вредности дела се, дакле, могу и на тај начин користити.

Усмени подаци, који се преносе породичном и другим видовима традиције, понекад су веома прецизни и јасни и могу се користити у извесној мери. Понекад се традиције у потпуности подударају са постојећим писменим подацима, те се као средством за доказивање документарности служимо и њима. Понекад је, међутим, веродостојност ових података веома несигурна и резултат је најразличитијих конструкција, које су често настајале, без икаквих лоших намера, трансформацијом препричаног догађаја с колена на колена, с генерације на генерацију. У пракси се овакви подаци, у сваком случају, користе као полазна тачка за даља истраживања и често су драгоцену помоћ, јер упућују на могућност откривања сигурнијих доказа.

Ово би били методи доказивања документарне вредности, чиме нису исцрпене све могућности које се као помоћна средства користе у пракси.⁹ Други веома важан моменат у вези са проблемом доказива-

⁸ Исти, стр. 13.

⁹ Dr. Z. Stransky, исто, стр. 55.

вања документарности ликовног експоната је питање шта се заправо тиме добија.

Уколико је реч о портрету, ликовној врсти која се у свим епохама веома много неговала, а која се у највећој могућој мери експлоатише у музејским експозицијама, податак да је портрет рађен према моделу говори, пре свега, да нам је сачуван аутентичан лик портретисане личности, што је од прворазредног значаја за историјске музеје.¹⁰ Даље, на таквим портретима је приказана одећа тога времена, оружје, ордење, накит, па често и ентеријер — значи, делови аутентичног мобилијара. Преко оваквих портрета долазимо до многих сазнања, те нам портрет може послужити не само као експонат који приказује одређену личност него и као материјал на основу кога се могу извршити реконструкције многих елемената у музејској реализацији извесног периода, извесне средине.

Ако је портрет рађен према фотографији, он свакако има одређену документарну вредност у смислу изгледа; међутим, ликовне вредности могу бити врло проблематичне. У таквим случајевима портрет задовољава углавном у погледу сличности, док лични доживљај аутора, који се стиче искључиво кроз контакт модел—аутор, редовно изостаје. Психолошка продубљеност, изнијансираност карактера личности, која се не може фиксирати фотографским објективом, а која је везана за способност уметника да је открије и уметнички изрази, на таквим портретима недостаје.

Многобројни изгледи градова (ведуте) или природе (пејзажи) такође су настајали према природи. У историји уметности познати су многобројни примери оваквих дела, која су рађена у документарне сврхе пре постојања фотографских апарата, дакле, пре могућности стварања фото-документације најразличитијих садржаја. То су многобројни цртежи војних догађаја, војних јединица и њиховог распореда на бојном пољу или логорима, заузимања градова, типова оружја, униформи и много чега што се односи на војну историју. И код ових дела могуће је на исти начин утврдити документарну вредност, а на основу тога донети и суд о њиховој вредности за историјске музеје. Подаци у виду сигнатура на овим делима, или у виду објашњења — текстова, доста су чести, те су такви експонати веома драгоцени, готово исто толико колико и архивски документи, јер употпуњују наша знања о свему приказаном. Као изузетне примерке оваквих музејских вредности наведемо познате аквареле Франца Јашкеа (Franz Jaschke) из фонда Историјског музеја Србије, као и многобројне гравире утврђених градова, граничних прелаза са контумацима, парлаторијама и сличним објектима.

Код ликовних материјала који представљају приказе динамичних ратних сцена и битака, ситуација је нешто другачија. За разлику од фото-документације, која је у стању да фиксира тренутне ситуације, одређене моменте, ликовни материјали, често и поред уложеног труда, немају сасвим сигурну документарну вредност у смислу прецизности, с обзиром на динамичност догађаја, коју је тешко руком фиксирати.

¹⁰ Случај портрета Проте Матеје Ненадовића — Писмо Проте Матеје Ненадовића Анастасу Јовановићу, од 29. септембра 1847, у коме описује како га је портретисао бечки сликар Јоханес Бес (Johanes Boess).

Могуће су, више или мање, добре интерпретације ових догађаја на основу посматрања, казивања очевидца, докумената и литературе са описима, које су у крајњој линији уметнички обликоване визије аутора. Закључујемо, дакле, да код приказивања војноисторијских сцена постоје материјали који садрже пуну документарну вредност, јер је била могућа уметничка реализација према стварном изгледу (мотиви који услед своје статичности омогућавају уметнику рад према природи), и материјали који су редовно везани за уметникову имагинацију када је реч о биткама, јуришима, динамичним опсадама и сличним мотивима. И ови последњи се врло много користе за излагање у музејима, јер посетитицу визуелно приближавају и објашњавају догађаје низом елемената који су као аутентични искоришћени у таквим сценама (наоружање, изгледи утврђења, униформе и слично.)

Документарност као својство експоната из ликовне области проширује се на све области људске делатности, односно на све оно што је у одређеном тренутку друштвеног развоја и у одређеном тренутку развоја ликовних уметности било занимљиво за уметника као ствараоца.

Од посебног су интереса за нашу културу акције спровођене током XIX века, тачније — од стицања државне аутономије и стварања првих научних и стручних институција. Испитивања народног живота и обичаја, у која су били укључени и ликовни уметници од таквога значаја као што је Ђорђе Крстић, оставила су за собом као резултат изванредна ликовна дела из те области (сл. 2).

Испитивање средњовековне културе, нарочито живописа и архитектуре, ангажовало је такође ликовне уметнике и научнике ранга Михаила Валтровића, Драгутина Милутиновића, поред многих других (Владислав Тителбах, Д. Инкиостри). Сви подаци ликовно регистровани, било као крокии (мање ликовне белешке) или као уљане скице, често су у оба смисла незаменљиви експонати — и као ликовна дела и као прворазредни документи. Сликање устаничких старешина, са жељом да се потомству сачувају ликови ових народних бораца, примери су настајања ликовних дела са намером да буду документи,¹¹ а од случаја до случаја, зависно од способности уметника, настајала су дела са претежно документарном вредношћу или дела која су обједињавала документарне али и високе уметничке квалитете, те су као таква изузетно вредни културноисторијски споменици.

Од посебног значаја у смислу до сада изнетих мишљења свакако су ликовна дела која су настајала у великим тренуцима народне историје, а посебно немијег времена — у време балканских ратова, првог светског рата, народноослободилачког рата. Мноштво скица и цртежа са фронта представља прворазредне документе о догађајима, који често својом непосредношћу, сугестивношћу и понекад изузетном сензибилношћу ликовног казивања превазилазе снагу изречених и забележених текстова на исту тему. Овакви експонати прави су бисери у историји-

¹¹ П. Васић, *Историјски портрети Уроша Кнежевића*, Зборник Музеја првог српског устанка, II, Београд, 1960. Портрети су настали као наруџбина кнеза Александра Карађорђевића, како би се сачували ликови устаничких старешина. О овоме: Новине србске, 2. јул 1841.

ским експозицијама, јер у себи обједињавају вредност доживљеног, евидентираног и ликовно исказаног.¹²

Ликовна дела настала касније или много касније, на основу казивања, литерарних података, историје, па и припремљених података за што вернију реконструкцију (архивска грађа, фотографије са ентеријерима, екстеријерима, ликовима, костимима итд.), врше исту функцију у историјским музејима, али немају исту вредност. Такозвани „историзам“ у нашој уметности одиграо је одређену улогу у њеном развоју, те је и проучен као одређена појава.¹³ У извесним периодима наше уметности, уметничко обликовање догађаја из народне прошлости било је чест случај, а исто тако и наруџбине реконструкција према подацима.¹⁴ Ликовно, и оваква дела могу бити, и често су, на високом нивоу, те као таква представљају драгоцене експонате; међутим, у историјским музејима, њихов значај је илустративан, а не документаран; њихов значај може бити прворазредан у области ликовног стварања, али не и као експонат историјских музеја са вредношћу документа (сл. 3).

Тема „документарност ликовних дела и значај тога квалитета“ није овим дефинитивно исцрпена, и могла би се обрадити као посебна студија.¹⁵ Нека основна мерила, међутим, у вредновању ликовних дела са тога аспекта, као и методи утврђивања документарности у практичном раду стручњака историјских музеја, делимично су обрађени, те се могу узети као полазна тачка за даљу разраду ове заиста занимљиве теме.

II

У историјским музејима, с обзиром на концепцију која је основа сваке експозиције, неопходно је прегледно и разумљиво музеолошко презентирање одређеног историјског периода, догађаја, ма које теме из делокруга таквог музеја.

Коришћење разнородног музејског материјала, такозваног „комплексног музејског материјала“ при изграђивању „музејске приче“, ствара понекад приличне тешкоће музејским стручњацима. Нарочито је компликовано стварање целина, које треба да буду максимално уравнотежене, естетички обликоване, а да истовремено и вредност сваког оригиналног експоната дође до пуног изражаја.

С обзиром на овакве захтеве који се намећу при решавању проблема историјских поставки, коришћење и излагање ликовних дела захтева посебан третман, посебну пажњу.

У зависности од самога дела — о чему је раније било речи — експонат се пре свега класификује. Уколико је реч о експонату који сво-

¹² Велики је број такозваних ратних сликара за време балканских ратова и првог светског рата. Види: Каталог Ратни сликари 1912—1918, издање Народног музеја и Војног музеја, Београд, 1964. — Такође су драгоцене ликовне белешке из народноослободилачке борбе. Види: Каталог Цртежи, графика и акварели из народноослободилачког рата, издање Војног музеја, Београд, 1963.

¹³ Д. Медаковић, *Историзам у српској уметности*, Прилози за КИФ, књ. XXXIII, 3—4, Београд, 1967.

¹⁴ У недостатку ликовног материјала за поједине значајне историјске појаве, музеј се користи наруџбинама. У таквим случајевима аутори добијају мноштво података из литературе, фотографија костима, ентеријера, екстеријера и слично.

¹⁵ Dr. Z. Stransky, исто, стр. 47, 52, 54—55.

јим ликовним и документарним особинама представља изузетну вредност, он се као такав и третира. Већ приликом израде концепције и снопсиса за одређену тему, који се раде на основу истраживања, односно упознавања сачуваних музејских материјала, о оваквим експонатима се посебно води рачуна и они се у поставци и истичу специјалним музеолошким методама. Оваквим експонатима се унапред стварају могућности да испоље своје пуне вредности у поставци. Суштина правилног коришћења веома драгоцених ликовних дела — експоната у историјским музејима — је у томе да се излажу као експонати који су носиоци теме. Било да се излажу самостално у за то посебно оформљеном одељку, било као део целине, она треба да доминирају и да поред саопштавања поруке посматрачу, живе и својим сопственим животом.

У формирању такозваних ансамблâ — група разнородних експоната, најуже повезаних заједничком садржином, који чине целине, експонати ликовне уметности од прворазредног значаја користе се као носиоци теме. Уколико се компонују целине од експоната који су од исте вредности и значаја, оне се постављају на такав начин да један експонат другоме не смета, да један другог не прикрива, да, наиме, сваки експонат живи својим животом а да сви заједно на најбољи могући начин објашњавају тему (сл. 4).

Поред оваквог начина коришћења ликовних дела, где истичемо њихову вредност стављајући их у први план, или у ситуацијама када их уклапамо у целине равноправних експоната, постоји читав низ примера у музејским поставкама када је ликовни материјал пратећи, када се користи ради лакшег разумевања појединих догађаја или чак као фон при решавању неких општих проблема.

У таквим случајевима реч је о делима која нису од прворазредног значаја, која су понекад илустративног карактера, што значи да првенствено немају документарну вредност.¹⁶ Историјски музеји често наручују таква дела, но не треба потцењивати њихово коришћење. Често реконструкције одређених догађаја, изгледа костима, униформи, ентеријера из периода за које су сачувани само подаци у писаним изворима, односно литератури пружају драгоцену помоћ музејским радницима при креирању одређене историјске теме, омогућавајући им, истовремено, да, иначе понекад суморне, папирне изложбе (фотографије, документи) оживе, освеже и учине привлачнијим додавањем оваквог материјала.¹⁷ Уколико се приликом оваквих ликовних дела води рачуна о одговарајућем уметничком нивоу, уколико такво дело испуњава услове који га сврставају у ликовно надахнута остварења, оно се може без бојазни користити у историјским музејима, јер испуњава своју мисију.

Веома је осетљиво питање формата ликовних дела у историјским музејима. То је посебно деликатан проблем приликом решавања иначе историјски јасних и потпуно обрађених тема. Понекад се дешава да и поред свих ликовних квалитета и тематске одређености ликовног дела, формат не одговара, јер је предимензиониран у односу на друге значајне експонате, или је, пак, и сувише мали у односу на значај

¹⁶ А. Бауер, *Музеологија*, 6, 1967, стр. 11.

¹⁷ Dr. Z. Stransky, исто, стр. 67. Аутор износи мишљење да изложбе на којима се користе фотографије уместо оригинала нису праве музејске изложбе, већ изложбе без „музејске комуникације“.

онога што треба музеолошки да прикаже. С обзиром на то да историјски музеји у већини случајева набављају ликовна дела која су настала за сасвим различите потребе, у различитим периодима, из разних побуда, а не за потребе историјских музеја (о чему је већ било речи), то су и формати таквих дела различити, подређени првобитној намени.

Оваквим експонатима унапред се стварају могућности да дођу до свог пуног израза у поставци. Приликом решавања дела поставке у коју се тематски уклапају, њихови формати се узимају у обзир. Спретним обликовањем целине може се и велики, па чак и врло велики формат уклопити у историјске експозиције. Портрети веома значајних личности, битке и сличне теме, махом су и решавани у великим, репрезентативним форматима. Код значајних дела малог формата прибегавамо коришћењу врло различитих метода које визуелно повећавају експонат (подесне подлоге, нише, аранжмани са текстилом и слично).

Чињеница је, међутим, да се у историјским музејима мора водити рачуна о формату ликовног дела и да је неопходна усклађеност формата и значаја представљеног садржаја. Историјски разлози су увек у првом плану приликом одлучивања код избора експоната из ликовних дисциплина, односно формата тих експоната. Али, и ликовни квалитети су неопходна компонента уколико желимо да историјска музејска изложба буде на одговарајућем нивоу.

Не треба изгубити из вида још једну значајну особину експоната из ликовних области — могућност коришћења једног истог дела на више начина, у разном контексту, односно у разним тематским целинама.

Ликовно дело са изразитом документарном вредношћу (на пример, портрет према моделу) могуће је уткати у веома различите тематске целине а да оно увек задржи својство прворазредног експоната. Важно је одредити његов прави значај, суштину садржине, време и разлоге настанка, какву је функцију вршило, те га уз овакву консултацију користимо у одговарајућим темама. Тада и различити формати имају своје одређене вредности.

Ликовна дела претежно илустративног карактера још једноставније је користити у различитим приликама у историјским музејима. Изглед некога града може се излагати и уз меморијал неке личности, политичке догађаје везане за то место, привредна кретања тога краја, и уз низ сличних музејских тема према потреби, али увек уз ригорозно поштовање времена које је приказано на делу. Тако се један исти садржај изражен ликовним језиком обогаћује могућностима искоришћавања у и онако разноврсној и богатој тематици комплексних културноисторијских музеја, а музеј добија могућност непосреднијег исказивања тих садржаја.

ЗАКЉУЧАК

Историјски музеји као музеји комплексног типа користе се у својим експозицијама, поред експоната из најразличитијих области, и делима ликовних дисциплина.

Стварајући на визуелан начин историјску причу, компонујући тематске целине, музеји се служе ликовним материјалима као докумен-

Милан Миловаковић (1876—1946): Одмор ратника

Ђорђе Крстић (1851—1907): Преља

Мика Поповић (1923): Мартовске демонстрације

Фрагмент изложбе „Устанак у Србији 1804.“ приказане у Берлину (ДРН)

тима када дела имају такво својство; као експонатима подједнаких вредности у формирању ансамбла равноправних експоната или као пратећим материјалом када је реч о делима која поседују ликовне вредности али не и документарну.

Према овако извршеној подели коришћења ликовних дела у историјским музејима, јасно је да се и историјски музеји оријентишу што је могуће више на набавку дела из ликовне области која испуњавају све услове да би били експонати од прворазредног значаја. Оваквом оријентацијом историјски музеји постижу двоструке ефекте. С једне стране, ликовно дело већ својим карактером омогућава најједноставније поимање одређених садржаја визуелним путем, односно начином најнепосреднијег комуницирања: садржај — посматрач. С друге стране, изложена ликовна дела не заостају по вредности за другим експонатима ма које врсте у историјским експозицијама — за писаном речи, односно документом или ма каквим тродимензионалним предметом везаним за неки догађај или личност.

Као и сваки предмет који говори својим специфичним језиком с одређеној садржини, поред тога што говори и о својим специфичним својствима, тако и ликовна дела са документарном вредношћу поседују све те особине, а, рекли бисмо, имају и извесну предност, јер понекад повезују својства мноштва појединачних експоната на одређен начин (портрет повезује изглед личности, карактерне особине, одећу тог времена, оружје, одликовања и слично).

Овако посматрана, ликовна дела су одувек вршила одређену функцију, како у ранијим периодима тако у данашње време, а поготову у поставкама историјских музеја, јер поред низа других имају и неоспорну музејску вредност — да најнепосредније приближе одређене садржине посетиоцу музејске експозиције.

WERKE DER PLASTISCHEN KUNST IN HISTORISCHEN MUSEEN

In den Historischen Museen, welche verschiedene Museum-Stoffe für die Einrichtung historischer komplizierter Einheiten gebrauchen, um so klar wie möglich gewisse Ereignisse, Epochen und historische Begebenheiten zu erleuchten, haben die Werke der plastischen Kunst ihren kostbaren und oft unersetzlichen Platz.

Werke, welche ausser ihrem hohen künstlerischen Wert, auch einen bestimmten urkundlichen Wert besitzen, werden in den Historischen Museen, als erstklassige Exponate benutzt, denn sie haben die Bedeutsamkeit und das Schwergewicht einer authentischen Urkunde.

Die Werke der plastischen Kunst, welche nach schriftlichen oder mündlichen Angaben, Photographien und dergleichen Auskünften später entstanden und waren, eigentlich, eine Rekonstruktion oder eine freie Interpretation der Eindrücke des Künstlers bei einem bestimmten Thema, haben in den Historischen Museen, oft ungeachtet ihrer hohen, ja sogar allerhöchsten Qualität, einen Illustration-Charakter.